



İqar
Müzəffər oğlu

AJB-nin
üzvü

Sultan bəy 1871-ci ildə Zəngəzur qəzasının Hacısamlı nahiyəsinin Qasımşağı obasında (hazırda Laçın rayonunun Kürdhacı kəndi) doğulmuşdur. Zəngəzurdə böyük mülkləri olan bölgədə müdrik kəlamları və öz qoçaqlığı ilə tanınmış Əlipaşa bəyin oğludur. Bəllidir ki, Sultan bəy bir zamanlar Muradov və ya Şahmuradov soyadını daşıyıb.

Əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Zəngəzur əyalətində üç Sultan bəy nəslə böyük fəaliyyət göstərirdi. Qafan mis mədənləri, Bərgüşad çayının axarı boyu inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı, Çalbayır maldarlıq mülkləri onların əlindəydi.

Ulu Sultanbəylər nəslindən bu günlərə möhtəşəm qalalar böyük körpülər, zəngin meşələr qalmaqdadır. İndiki Laçın rayonunun Kürdhacı kəndində yaşayan Sultan bəy, maldarlıq sahəsində xüsusi ad çıxarmışdı.

Sultanbəy Zəngəzurdə böyük hörmət və şöhrət sahibi, müdrik kəlam ustası kimi tanınmış Paşa bəyin oğludur. Paşa bəy öz övladlarından Sultan bəylə Xosrov bəyin təbiyyəsinə, onların bir şəxsiyyət kimi yetişmələrinə xüsusi səy və böyük qayğıkeşlik göstərmişdir. Onlara şərqin qəhrəmanlıq və müdrik keçmişini öyrətdirmiş, Sultan bəyin herb sənətinə, Xosrov bəyin tibb elminə yiyələnmələrinə hər cür lazımı kömək etmişdir.

Babası Şahmurad bəyin adından götürülən bu fəsiləni hazırda törəmələri daşıyırlar. 1871-ci ildə Əlipaşa bəyin ocağında bir oğlan uşağı dünyaya göz açdı və atası ona özünün ana babası Əsəd Sultanın adını verdi. Get-gedə uşağın adındakı Əsəd unudulub, Sultan qaldı. Obada hamı onu Sultan bəy çağırırdı. Sultan böyüyüb anası Bəyim xanıma oxumaq istədiyini bildirdi. Bəyim xanım oğlunun istəyini atasına çatdırdı. Əlipaşa bəy obalarının savadlı adamı Molla Xudavərdi Tanrıverdi oğlunu çağıraraq, balaca Sultanı öyrətməsini tapşırırdı. Sultan bəy beləcə bir neçə il Molla Xudavərdidən "əlif-bey"i öyrəndi. Sonra atası onu Şuşa şəhərinə, qəza məktəbinə göndərdi. Sultan boy öncə qəza məktəbində, sonra Gəncə şəhərində kişi Gimnaziyasında oxudu. Orta təhsilini tamamlayıb, Sankt-Peterburq şəhərinə yollandı. O, dövrün ən ünlü hərbi məktəbinə, Sankt-Peterburq Hərbi Akademiyasına daxil oldu. O, bu təhsil ocağını tamamlaya bilmədi. Bu natiqin bir neçə səbəbi var idi. Kimi deyir ki, Sultan bəy qiymət üstündə müəllimlə mübahisə edibmiş. Akademiyanın müəllimləri

yüksək çinli zabitlər, müdavimləri isə əsgər sayılırdılar. Əsgərin zabiti üzünə qayıtması böyük suq sayılırdı. Kimi isə bildirir ki, atası Əlipaşa bəy Xanmurad bəy oğlunun xahişi ilə Akademiyayı yarımçıq buraxıb geri, doğma vətənə dönmüşdü. Sultan bəy doğma yurda, Qasımşağı obasına qayıdıb emək fəaliyyətinə başlayır. Öncə maldarlıqla məşğul olur. Yerli və xarici cinsdən çoxlu inək alıb dağlar qoyununda, çəmənlərdə bəsləyir. Bu qarışıq cins sonralar "Hacısamlı" adlanır. Dədəbaba peşələri olan qoyunçuluğu daha da inkişaf etdirən Sultan bəy yağ-pendir zavodu tikdirir. Qafan mis me-

saxlayırdı. Dinc eməklə məşğul olan Sultan bəyin ailəsinin də var-dövlətinin mühafizə etmək üçün çox da böyük olmayan süvari dəstəsi vardı.

Türk ordusunun sirlərini ingilis kəşfiyyatına satmaq üstündə qulağı kəsildikdən sonra qaçıb İrəvana gəlmiş Andranik Uzunyan davakar erməniləri başına toplayıb silahsız Azərbaycan kəndlərinə tez-tez basqınlar edirdi. Onun yaraqlı quldur dəstələrinin törətdiyi vəhşiliklər haqqında Zəngəzura da bəd xəbərlər gəlib çatırdı.

Onlar azərbaycanlı uşaqları tonqallarda yandırır, boylu qadınların qarnına xəncər soxur, adamların ba-

ən yaxın yardımçısı böyük oğlu Sultan bəy idi. Sultan bəy Difaının Qarabağ Birlik Məclisinin üzvü olmuşdur. Sultan bəyin fəaliyyətinin ikinci hissəsi 1918-ci il olayları ilə bağlıdır. 1918-ci ildən başlayan erməni-müsəlman müharibəsində Sultan bəyin başçılıq etdiyi silahlı milis dəstələrinin bölgədəki müsəlman kəndlərinin mühafizə olunmasında müstəsna xidmətləri olmuş, Zabux dərəsində mühasirəyə alınan Andranikin dəstəsinin bir hissəsi məhv edilmiş, Oraqöl ətrafında toplanan çoxsaylı erməni silahlıları məğlub edilmiş və onlardan 600 nəfər əsir alınmış, İrana keçmək istəyən yüzlərlə erməni

kəbliyini dərk edən Sultan bəy Azərbaycan İnkilab Komitəsinə müraciət edir. Buradan ümidverici cavab almadığına görə Sultan bəy İran şahına üz tutur. Şah İranda Rusiyanın erməni casuslarının çox və qüvvətli olmasına baxmayaraq Sultan bəyin müraciətini qəbul edir. Sultan bəy qardaşları Xosrov bəy və İsgəndər bəy ilə düşmənlərdən qoruduğu vətəndən xaricə mühacirət etməli olur.

Sultan bəy vətəndən, doğma yurddan, Qasımşağı obasından ayrılarkən Kürdhacı kəndinin ərazisində on uca zirvə, Qarapalçıq adlanan dağın zirvəsinə qalxır. Oradan Qırxqız yaylaqlarını, dağları son dəfə seyr edərək bayatı söyləyir:

**Mən aşiq qəm qalağı,
Dağların qəm qalağı.
Dağlardan uca könlüm,
Olubdur qəm qalağı.**

**Mən aşiq dolan gözüm,
Dol gözüm, dolan gözüm.
Gedərsən qayıtmazsan,
Vətəni dolan gözüm.**

Sovet imperiyasının göndərdiyi xüsusi casuslar İranda at oynadıb meydan sulaşdır, tez-tez qətl törədirdilər. Göndərilmiş xüsusi casuslar Sultan bəyin qardaşı İsgəndər bəyi öldürdükdən sonra vəziyyətin pis olduğunu gören İran şahı təhlükəsiz həyat şəraitini təmin edə bilmədiyi üçün Sultan bəyə Türkiyə dövlətinə müraciət etməyi məsləhət görür. Sultan bəy Türkiyə dövlətinə müraciət etdikdə Türk dövləti 1923-cü ildə hər iki qardaşı Sultan bəy ilə Xosrov bəyi rəsmi keçidlə qarşılayıb Qars vilayətinin Köçqoy kəndində mülk və malikanə verərək təhlükəsiz həyat şəraitini təmin edir. Sultan bəyin mühacirət həyatı haqqında az məlumat var. Sultan bəy 1955-ci ildə Qars ətrafında, Köçqoy kəndində vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur. Sultan bəy Teymur bəy Həsənbəyovun qızı Dilarubaxanımla dünya evinə girmişdi. Ənvər bəy, Çingiz bəy, Yusifkamal bəy adlı oğulları və Bəyim xanım adlı qızı vardı. Sultan bəyin arvadı, üç oğul və bir qız övladı isə Sovet hökuməti tərəfindən Qazaxıstan çöllərinə sürgün edilmişdir. 1956-cı ilə qədər sürgündə qaldıqdan sonra yenidən Azərbaycana gəlmişlər.

El gözü güzgüdür.

Zəngəzur mahalında xalq arasında vaxtı ilə səslənən: Paşa bəy ədaləti ilə, Sultan bəy cəsarəti ilə hər zaman yaşamış və yaşayacaqdır, kəlamı bu gün də xalq arasında olduqca tez-tez işlənilir. Azərbaycanı qoruyacaq vahid xalq ordusu olmadığı halda Sultan bəy cəsarəti ilə Türkiyədə və Azərbaycanda çoxlu sayda qətl törətmiş, Türk ordusunun sirlərini ingilis kəşfiyyatına satmaq üstündə qulağı kəsilmiş erməni quldur dəstələrinin rəhbəri Andranik Ozanyanı tarixin yaddaşından silmişdir.

Zəngəzurun qartalı

dənəri, Bərgüşad çayının axarı boyu inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı, Çalbayır maldarlıq mülkləri Sultan bəylər ailəsinə məxsus idi. İndiki Laçın rayonunun Kürdhacı kəndində yaşayan Sultan bəy maldarlıq sahəsində xüsusi ad çıxarmışdır. Çalbuyırda yaşayan el-obasının qayğısına qalaraq, birinci növbədə, xalqın ağır güzəranını yaxşılaşdırmağı üstün tutmuşdur. Onun Çalbayır yaylaqlarında on minlərlə davarı, qaramalı saxlanırdı. Kürdhacıda tikdirdiyi Yağ-pendir zavodu nəhəng qurğular sistemini xatırladırdı. Hacısamlı, Şəlvə, Kürdhacı meşələrinin qırmızı palıdını konyak istehsal edən zavodlara daşıdıran Fransa tacirləri Sultan bəyin Yağ-pendir zavodunun məhsullarının da əsas müştəriləri idilər. İstehsal olunmuş yağ, pendir böyük motallara, dəmir və ağac çeləklərə doldurulub buzlu zirzəmilərdə, soyuq kahalarda saxlanırdı. Məhsulları uzaq yerlərə daşımaq üçün bəyliyin xeyli atı, öküzü, kəl arabaları, dəvə karvanları vardı. Əsrin əvvəllərində dünya kapitalizmi Azərbaycanın sərvətlərini acoğzluqla qarmalayır. Bakı nefti, Gədəbəy, Qatar (Qafan) mis yataqları, Zəngəzur meşələri alman, fransız və ingilislərin caynağında idi.

Rusiyanın kiçik xalqları əsarət altında saxlamaq siyasəti Azərbaycanda daha dözülməz idi. Rusiya bir tərəfdən ağır vergilərlə xalqı soyub talayır, digər tərəfdən müstəmləkəçiliyin ömrünü uzatmaq üçün xalqın ziyalı və mütəfəkkirlərini Sibir sürgünlərində məhv edirdi. Əgər XIX-XX yüzilliklərdə Sibir çöllərində ölənlərin məzarları araşdırılsa, bu yerlərdə Azərbaycanlıların yüz minlərlə qəbirləri tapılar.

O vaxt Azərbaycanı qoruyacaq vahid xalq ordusu yox idi. Ayrı-ayrı xanlıqlar, bəyliklər öz mülklərini qorumaq üçün kiçik süvari dəstələr



şına mismar çalır, küreyinə qaynar samovar bağlayır, qız və qadınların üzlərinə süngü və xəncərlə xaç şəkilləri çəkir, cavanların ayaqlarını nallayırırdılar. Quldur daşnak birləşmələri bu minvalla yüzlərlə Azərbaycan kəndlərini viran qoyur, qəret etdikləri qənimətlərin hesabına nizami ordu yaradaraq Laçın rayonunun Zabıx kəndinə hücum çəkirlər. Bir günün içində Zabıx və Tat kəndlərini dağıdıb xaraba qoyurlar.

Sultan bəyin milli qəhrəmana çevrilməsi 1905-ci il erməni-müsəlman hadisələri ilə bağlıdır. Qarabağda müsəlman dəstələrindən birinə Sultan bəyin atası Əlipaşa bəy başçılıq edirdi, onun isə

silahlısı Araz çayı yaxınlığında Sahil eməliyyəti ilə məhv edilmiş, Zəngəzurdə onlarla kənd erməni silahlılarından təmizlənmişdir. 1920-ci ildən sonra Azərbaycanda Sovet imperiyası öz hakimiyyətini qurdu. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycan bəyləri öz vətənlərində qaçaq vəziyyətində yaşamağa başladılar. Onlar elə arxalanır, onları el saxlayırdı. Sultan bəy Sovet Hakimiyyətindən qaçaq vəziyyətdə Kürdhacı kəndində Gorgahatın (çox sıx meşəlik) meşəsində, bir yarğana pənah gətirmiş, yarğanda gizlənirdi.

Ermənilərin hiylələri ilə Qırmızı Ruslar Sultan bəyə sui-qəsd hazırlayırdılar. Yarınmış vəziyyətin mürək-